

УДК 347.471.01

**Володимир Кочин,**

кандидат юридичних наук,  
завідувач наукового сектору проблем договірної права  
НДІ приватного права і підприємництва  
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

## САМОРЕГУЛІВНА ОРГАНІЗАЦІЯ: ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ

*У статті визначається поняття саморегулівної організації, виділяються її загальні та спеціальні ознаки, наводяться принципи формування законодавчого регулювання статусу саморегулівних організацій.*

**Ключові слова:** саморегулівна організація, саморегулювання, непідприємницьке товариство.

Правове регулювання інституту юридичної особи здійснено досить послідовно, оскільки передбачає загальні положення про юридичну особу загалом, а також про підприємницькі товариства зокрема. Зауваження викликають лише положення щодо непідприємницьких товариств, правове регулювання яких здійснене спеціальними нормативно-правовими актами, що часом не мають системного характеру. Однією з причин такого стану правового регулювання є динамічність суспільних відносин та часом нехтування принципами цивільного права щодо інституту юридичної особи. Останнім прикладом цього може слугувати Закон України «Про співробітництво територіальних громад» від 17.06.2014 р. № 1508-VII, яким передбачено утворення суб'єктами співробітництва (територіальними громадами) спільних комунальних підприємств, установ та організацій без визначення їх організаційно-правової форми, а отже, місця у системі юридичних осіб.

Подібна непослідовність прослідковується і у правовому регулюванні саморегулівних організацій (далі — СРО), правовий статус яких нині не має загального правового регулювання. Крім того, дослідження вчених-цивілістів також мають фрагментарний характер, що унеможливає формування єдиної концепції законодавчого регулювання СРО. Слід погодитися з авторами монографічного дослідження щодо правового регулювання некомерційних організацій в

Україні, які окреслюють невизначені питання про місце СРО у системі юридичних осіб, їх ознаки, особливості правоздатності, а також шляхи розвитку законодавства про СРО [1].

Найбільша послідовність регулювання СРО існує в межах державного регулювання ринку фінансових послуг. В. І. Полюхович стверджує, що існує практична основа для передачі лише державних функцій до СРО, які вимагають більше тонких і специфічних механізмів регулювання конкретних видів діяльності, що надає можливість розвантажити державу як єдиного регулятора на ринку [2].

Слід погодитися, що проблематика СРО порушується, коли йдеться про делегування державних повноважень у сфері господарської діяльності. Однак цивільно-правовий статус при цьому окреслюється у досить загальних рисах, використовуючи конструкції «неприбуткове об'єднання» (що підкреслює лише їх мету) або ж «в організаційно-правовій формі, передбаченій законом» за умови, що відповідного закону немає.

Повертаючись до причин створення юридичної особи у сучасному її розумінні, необхідно відмітити постійну необхідність саморегулювання відповідного ринку. Найбільш відомим історичним прикладом цього є привілеї Ост-Індської компанії, яка до 1833 р. мала можливість карбувати монету, розпоряджатися своїм військом та флотом, а також видавати обов'язкові постанови [3], ставши,

таким чином, регулятором не лише ринку, а й суспільних відносин загалом на відповідній території.

Внаслідок використання щодо СРО двох ознак: «непідприємницька діяльність» та «наявність делегованих владних повноважень», виникає потреба з'ясування виду цих юридичних осіб. Так, В. Є. Чиркін серед некомерційних громадських організацій як юридичних осіб публічного права виділяє саморегульвні (самоврядні) установи [4]. Інші дослідники визначають їх як «квазіпублічні» (Н. В. Козлова), «квазідержавні» (Г. В. Басова) тощо [5]. Поділяючи міркування щодо недосконалості поділу юридичних осіб залежно від порядку їх створення на юридичні особи публічного права та юридичні особи приватного права (ч. 2 ст. 81 ЦК України), наголошуємо, що СРО мають приватноправову природу і є юридичними особами приватного права.

Так, схилиємося до позиції, що саморегульвна організація є підприємницьким товариством, що має делеговані владні повноваження у визначеній сфері професійної чи підприємницької діяльності. Необхідно детально охарактеризувати мету такої юридичної особи — регулювання економічної діяльності (фактично — відповідного ринку), учасниками якого є члени СРО. Таким чином, діяльність СРО формується внаслідок об'єднання інтересів їх учасників, які добровільно вступили до цієї організації, визнають її повноваження та правила (норми).

Вперше СРО (self-regulatory organizations) з'явилися у США з прийняттям Закону про фондові біржі (1934 р.). Нині у якості СРО у США визнаються: національні фондові біржі, зареєстровані асоціації ринку цінних паперів, зареєстровані клірингові центри та Правління по регулюванню ринку муніципальних цінних паперів. Однак слід відмітити, що термін «СРО» до інших правових систем був запозичений і організацію слід розуміти як таку, що спрямовує свою діяльність на інших учасників ринку, а не регулюється сама [6].

Окрім визначених законодавцем товариств, до саморегульвних організацій слід віднести творчі спілки (відповідно

до принципів та основних напрямів їх діяльності та відповідно до ст. 3 Закону України «Про професійних творчих працівників та творчі спілки», а також відповідно до ч. 1 ст. 1111 ЦК України), торгово-промислові палати та біржі, діяльність яких здійснюється на підставі дозвільної природи створення та владних функцій.

Названі юридичні особи є організаціями професійних учасників ринку — «вільних професій», тобто сукупністю видів діяльності, які забезпечують специфічні потреби суспільства у сфері гуманітарних та соціально-економічних відносин шляхом надання кваліфікованих та суспільно-важливих послуг, а тому несуть особливу персональну відповідальність [7]. Тому до саморегульвних організацій доцільно віднести як перспективний напрям розвитку підприємницьких товариств організації адвокатського самоврядування, кваліфікаційну комісію нотаріату. Вважаємо, що реформування адвокаттури та нотаріату в Україні слід здійснювати з використанням засад створення та діяльності підприємницьких товариств та принципів саморегулювання.

Зважаючи на те, що уніфікований нормативно-правовий акт, що регулюватиме статус СРО, відсутній, необхідно визначити на основі теоретичного дослідження єдине поняття СРО.

Як зауважувалося вище, СРО є юридичною особою приватного права, оскільки створюється відповідно до волі її учасників (засновників) на підставі установчих документів. Держава як регулятор економічних відносин не може створювати СРО, оскільки нівелюється принцип самостійності, ініціативності саморегулювання, а також існує можливість здійснення впливу на таку юридичну особу.

У юридичній літературі вже склалося досить стійке доктринальне розуміння юридичної особи, яке не піддається сумніву. Так, юридичною особою є організація, створена та зареєстрована у встановленому законом порядку, має відокремлене майно, яке належить їй на відповідному речовому праві, наділена загальною цивільною правосуб'єктивністю, у тому числі процесуальною, від свого імені набуває суб'єктивних прав та обов'язків, несе самостійну відповідальність за свої-

ми зобов'язаннями. При цьому слід погодитися з необхідністю поділу ознак юридичної особи на легальні, що безпосередньо визначені у ст. 80 ЦК України, та доктринальні — вказані у доктрині цивільного права [8].

По-друге, СРО є невідприємницьким товариством, оскільки така юридична особа не має на меті одержання прибутку та наступного його розподілу між учасниками. Ця властивість надає юридичній особі лише право організувати ринок, а не бути його активним учасником, що має на меті здійснення підприємницької діяльності. СРО, не маючи матеріальної заінтересованості, належним чином може організувати ринок, бути його надбудовою та викликати довіру її членів.

В. М. Махінчук, підтримуючи наші погляди, стверджує, що СРО як суспільно корисне невідприємницьке товариство надає можливість визначити коло осіб та відносин, на які поширюються повноваження цих юридичних осіб, а також їх приватноправові особливості [9].

Діяльність суспільно корисних невідприємницьких товариств спрямовується на досягнення суспільно корисної мети, в межах певної групи осіб за віковою, соціальною, економічною, трудовою чи іншою ознакою або через виокремлення певної сфери суспільного життя. Ще Г. Ф. Шершеневич стверджував, що розмежування інтересів є необхідним науковим прийомом, за допомогою якого досягаються позитивні результати — визначення юридичної особи як суб'єкта права [10].

Суспільно корисні товариства мають окремі ознаки, спільні з ознаками юридичних осіб публічного права: соціальне (цільове) призначення; виконання публічних завдань; наявність окремих владних повноважень; можливість видання нормативно-правових актів. Ці публічно-правові ознаки перебувають у межах пізнання нетиповості галузі, зокрема як прояв нетиповості юридичних осіб (так звані «квазіюридичні особи», до яких, власне, В. І. Крат відносить технопарки, бізнес-інкубатори, промислово-фінансові групи, фонди фінансування будівництва та операцій з нерухомості. При цьому слід погодитися з автором, що ці правові

явища ніби «підлаштовуються» під основні сформовані категорії цивільного права [11].

У зв'язку з цим суспільно корисні товариства мають наступні публічно-правові особливості: 1) спеціальна процедура надання статусу суспільно корисної організації податковими чи іншими спеціалізованими органами без подвійної реєстрації юридичної особи; 2) необхідність сертифікації чи реєстрації окремих видів суспільно корисної діяльності; 3) надання податкових пільг; 4) особлива процедура звітності [12].

Окрему увагу необхідно звернути на особливий статус СРО. Так, СРО як юридична особа приватного права має загальну (універсальну) цивільну правосуб'єктність, тобто є повноцінним учасником цивільних відносин. Проте, незважаючи на універсальність категорії «особа», для участі в окремих приватних відносинах виникає необхідність набуття юридичною особою відповідного статусу — статусу СРО.

У юридичній літературі С. Ю. Теліцин висловив думку, що правовий статус є сукупністю правових засобів, які закріплюють моделі можливої та належної поведінки, які допускаються чинним законодавством. Тим самим статус визначається як правові засоби, правоздатність — моделі правовідносин, секундарні права — моделі секундарних прав [13].

Однак така позиція щодо правового статусу є не зовсім виправданою. О. Ф. Скакун розглядає правовий статус особи як систему закріплених у нормативно-правових актах і гарантованих державою прав, законних інтересів і обов'язків, відповідно до яких особа як суб'єкт права (тобто суб'єкт, що має правосуб'єктність) координує свою поведінку в суспільстві [14]. Таким чином, правосуб'єктність особи є передстатусним елементом особи, натомість статусними елементами є суб'єктивні права, інтереси, обов'язки.

Законодавством визначено статуси фізичної особи (малолітня особа, неповнолітня особа, обмежено дієздатна чи недієздатна особа, фізична особа — підприємець) та юридичної (банк, фінансова установа, тощо), і наявність того чи іншого статусу пов'язується зі здійснен-

ням відповідних цивільних прав та обов'язків. Тому при набутті фізичною особою статусу неповнолітньої чи повнолітньої змінює не її цивільну правосуб'єктність, а лише форму участі у цивільних відносинах. Така сама ситуація присутня і у статусі юридичної особи, оскільки держава, передбачаючи статус СРО, визначає механізм існування ринкової системи, однак не регулює цивільну правосуб'єктність СРО як юридичної особи.

Прикладом цього може слугувати постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку визнання Фондом державного майна статусу саморегулювальної організації оцінювачів» від 13.12.2001 р. № 1668, якою встановлена процедура визнання Фондом державного майна статусу саморегулювальної організації оцінювачів. Зокрема всеукраїнська громадська організація фізичних осіб, які визнані оцінювачами, що претендує на визнання її статусу як саморегулювальної організації оцінювачів, може набути такий статус у разі, коли:

— вона утворена і діє на засадах самоврядування, а її діяльність не передбачає отримання прибутку;

— статутними документами передбачено фіксоване індивідуальне членство;

— кількісний склад цієї організації налічує не менш як 250 оцінювачів;

— 90 відсотків загальної кількості її членів провадять професійну оціночну діяльність у будь-якій формі;

— встановлено відповідно до статутних документів процедуру внутрішньої сертифікації її членів.

Більше того, всеукраїнська громадська організація фізичних осіб, що претендує на визнання її статусу як саморегулювальної організації оцінювачів, подає до Фонду державного майна передбачені цією постановою документи. Таким чином, держава в особі уповноважених органів надає юридичній особі у відповідній організаційно-правовій формі належного статусу регулятора — статусу СРО.

Необхідно також звернути увагу, що творчі спілки, торгово-промислові палати, біржі та інші юридичні особи фактично є СРО та не потребують окремого визнання їх статусу як регулятора. Так, відповідно до ч. 1 ст. 21 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок»

фондова біржа утворюється та діє в організаційно-правовій формі акціонерного товариства або товариства з обмеженою відповідальністю та провадить свою діяльність відповідно до ЦК України, законів, що регулюють питання утворення, діяльності та припинення юридичних осіб, з особливостями, визначеними цим Законом. При цьому прибуток фондової біржі спрямовується на її розвиток та не підлягає розподілу між її засновниками (учасниками), що створює колізію між організаційно-правовою формою (підприємницьке товариство) та розподілом прибутку (як у непідприємницького товариства).

Таким чином, можливо виділити наступні доктринальні ознаки СРО як суб'єкта правових відносин: 1) є юридичною особою приватного права; 2) створюється як непідприємницьке товариство; 3) у випадках, передбачених законом, потребує набуття статусу СРО як регулятора відповідного ринку. Ці головні ознаки можуть деталізуватися відповідно до умов, передбачених законом. Так, ст. 3 Модельного закону СНД «Про саморегулювальної організації» до таких додаткових вимог до СРО відносить:

1) об'єднання у складі СРО у якості її членів не менше 25 суб'єктів підприємницької діяльності або недержавних пенсійних фондів або не менше 100 суб'єктів професійної діяльності, якщо інше не встановлено спеціальним законом;

2) наявність правил та стандартів підприємницької або професійної діяльності, обов'язкових до виконання всіма членами СРО;

3) забезпечення СРО додатковою майновою відповідальністю кожного її члена перед споживачами товарів та послуг та іншими третіми особами, шляхом встановлення до членів СРО вимог щодо страхування та (або) шляхом формування компенсаційного фонду СРО.

Вважаємо за доцільне навести аналіз законодавчих ініціатив щодо правового регулювання статусу СРО. Так, на цей час на розгляді у Верховні Раді України не перебуває жодного проекту відповідного закону. Серед останніх був Проект Закону про саморегулювальні організації (зареєстрований від 15.02.2012 р. № 10052), у якому необхідно звернути



увагу на принципи саморегулювання: державне сприяння створенню та діяльності СРО; рівноправність СРО; недопустимість обмеження СРО економічної конкуренції; недопустимість дискримінаційних вимог, необхідних для набуття статусу СРО, зокрема вимог, які передбачають існування однієї СРО в певній галузі, вимог членства в певних міжнародних організаціях, а також будь-яких інших вимог, які всупереч положенням цього Закону позбавляють непідприємницькі товариства права на набуття статусу СРО; заборона обмеження державою прав суб'єктів господарської або/та професійної діяльності залежно від участі або не участі у СРО.

Таким чином, напрям, обраний суб'єктом законодавчої ініціативи, є досить перспективним, зважаючи на ті принципи, на основі яких будується правове регулювання статусу СРО. Вони повною мірою відповідають засадам саморегулювання та можуть бути покладені в основу правового регулювання статусу СРО як непідприємницького товариства.

*Підбиваючи підсумок, необхідно зауважити, що під саморегулювальною орга-*

*нізацією слід розуміти юридичну особу приватного права, яка створена як суспільно корисне непідприємницьке товариство та у відповідному законом порядку набула статусу саморегулювальної організації (поіменована саморегулювальною організацією). Окремі види непідприємницьких товариств не потребують набуття статусу саморегулювальної організації, оскільки передбачені законом умови їх створення та діяльності визначають їх як регуляторів ринку (непоіменовані саморегулювальні організації — біржі, торгово-промислові палати тощо).*

*До спеціальних ознак саморегулювальної організації слід віднести: законодавче визначення кількості її учасників, обов'язковість розроблення правил та стандартів на відповідному ринку, а також гарантування відповідальності її членів перед споживачами та третіми особами. При цьому саморегулювальні організації наділяються повноваженнями, що забезпечують економічну конкуренцію, є вільними для вступу та виходу своїх членів, чим не обмежується доступ до ринку, за винятками, встановленими законом.*

#### ПРИМІТКИ

1. Правове регулювання некомерційних організацій в Україні : монографія / І. В. Спасибо-Фатєєва, В. І. Борисова, О. П. Печений [та ін.] ; за заг. ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. — Х. : Право, 2013. — С. 376.

2. Полюхович В. І. Державне регулювання фондового ринку України: господарсько-правовий механізм : монографія / В. І. Полюхович. — К. : НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2012. — С. 124.

3. Зинченко С. А. Саморегулируемые организации в законодательстве России: проблемы и решения / С. А. Зинченко, В. В. Галлов // Корпорации и учреждения : сб. статей / отв. ред. М. А. Рожкова. — М. : Статут, 2007. — С. 101.

4. Чиркин В. Е. Юридическое лицо публичного права / В. Е. Чиркин. — М. : НОРМА, 2014. — С. 304.

5. Правове регулювання некомерційних організацій в Україні : монографія / І. В. Спасибо-Фатєєва, В. І. Борисова, О. П. Печений [та ін.] ; за заг. ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. — Х. : Право, 2013. — С. 379—381.

6. Юридические лица в гражданском праве: Юридические лица в российском гражданском праве (коммерческие и некоммерческие организации) / отв. ред. В. Н. Литовкин, О. В. Гутников. — М. : Ин-т законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации, 2013. — С. 743, 746.

7. Коліушко І. Б. Вільні професії: поняття та специфіка / І. Б. Коліушко, Д. Я. Український // Зб. матер. Всеукр. конф. з питань законодавства для непідприємницьких організацій. — К., 2004. — С. 58.

8. Цивільне право : підручник / за ред. проф. Ю. Л. Бошицького та проф. Р. Б. Шишки (кер. авт. кол.). — Загальна частина. — К. : Вид-во «Ліра-К», 2014. — С. 223.

9. Махінчук В. М. Приватноправове регулювання підприємницьких відносин в Україні / В. М. Махінчук. — К. : Юрінком Інтер, 2013. — С. 186—187.

10. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права / Г. Ф. Шершеневич. — М. : Статут, 2005. — Т. 1. — С. 156—157.
11. Крат В. И. Нетипичность в гражданском праве / В. И. Крат // Харьковская цивилистическая школа: в духе традиций : монография / В. И. Крат ; под ред. И. В. Спасибо-Фатеевой. — Х. : Право, 2011. — С. 268, 270.
12. Мур Д. Общественно полезные организации: обзор / Д. Мур // Избранные положения из мировой практики о порядке предоставления организациям статуса благотворительных, общественной пользы и освобожденных от налогообложения / Междунар. центр некоммерческого права. — К. : ИКЦ «Леста». — 2007. — С. 17—30.
13. Телицин С. Ю. Гражданско-правовой статус предпринимателя : монография / С. Ю. Телицин. — М. : Юрлитинформ, 2013. — С. 16.
14. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (енциклопедичний курс) : підручник / О. Ф. Скакун. — Х. : ЕСПАДА, 2006. — С. 571.

***Кочин Владимир. Саморегулируемая организация: понятие и признаки.***

*В статье определяется понятие саморегулируемой организации, выделяются ее общие и специальные признаки, приводятся принципы формирования законодательного регулирования статуса саморегулируемых организаций.*

***Ключевые слова:*** саморегулируемая организация, саморегулирование, непредпринимательское общество.

***Kochyn Volodymyr. Self-regulatory organizations: concept and features.***

*The article defines the concept of the self-regulatory organizations, provides its general and special features, and directs principles of formation of legislative regulation of the self-regulatory organizations.*

***Key words:*** self-regulatory organization, self-regulation, non-entrepreneurial society.